

“Kitabi-Dədə Qorqud” da Qazan xan və Uruz silsiləsi

İsa Həbibbəyli

Akademik, AMEA-nın I vitse-prezidenti

Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunun direktoru. Azərbaycan.

E-mail: isa.habibbeyli@science.az

Annotasiya. Məqalədə qeyd olunur ki, “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanındakı “Qazan xan və Uruz silsiləsi” bütövlükdə Oğuz cəmiyyətini təqdim etməsi ilə də səciyyəlidir. Əgər “Kitabi-Dədə Qorqud”un müqəddiməsi Dədə Qorqudun, “Dirsə xan oğlu Buğac boyu” Buğacın boyudursa, Salur Qazan boyları Qazan xanın və Uruzun boyu olmaqla bərabər, həm də İç Oğuzla Dış Oğuzun boyudur. Dədə Qorqud bir yaradıcı şəxsiyyət olaraq Qazan xanın və onun oğlu Uruzunu çətinliklərdən keçirərək onların fonunda Qalın Oğuz Elini təmsil edən qüvvələrin şəxsi keyfiyyətlərinin də təqdim edilməsini nəzərdə tutmuşdur.

Açar sözlər: Qazan xan, Uruz, Burla xatun, Qalın Oğuz Eli, qorqudsünaslıq

Məqalə tarixəsi: göndərilib – 12.08.2020; qəbul edilib – 19.08.2020

Series of Gazan Khan and Uruz in “The Book of Dede Gorgud”

İsa Habibbeyli

Academician, First vice-president of ANAS

Director of the Institute of Literature named after Nizami Ganjavi, Azerbaijan.

E-mail: isa.habibbeyli@science.az

Abstract. In the article it is noted that “Series of Gazan Khan and Uruz” in “The Book of Dede Gorgud” is characterized by presenting Oghuz society as a whole. If the “The Book of Dede Gorgud” introduction is a part of Dede Gorgud, “Bughaj, son of Dirsə Khan” is a part of Bughaj, Salur Gazan parts in addition to being the part of Gazan Khan and Uruz, are chapter of Ich (Inner) Oghuz and Dish (Outer) Oghuz as well as. Dede Gorgud as a creative personality put Gazan Khan and his son Uruz in a difficult situation and took into account to present the personal qualities of those who represented Galin Oghuz land.

Keywords: Gazan Khan, Uruz, Burla Khatun, Galin Oghuz Land, Gorgud studies

Article history: received – 12.08.2020; accepted – 19.08.2020

Giriş / Introduction

Məlum olduğu kimi, “Kitabi-Dədə Qorqud”da Qalın Oğuz Elinin baş hərbi sərkərdəsi Salur Qazanla bağlı üç boy vardır. “Salur Qazanın evinin yağmalandığı boy”, “Qazan bəyin oğlu Uruz bəyin dustaq olduğu boy”, “Salur Qazanın dustaq olduğu və oğlu Uruzun onu xilas etdiyi boy” adlanan bu dərin məzmunlu hekayətlər silsiləsi Qalın Oğuz Elinin ən aparıcı simalarından biri olan Qazan xanın və oğlu Uruzun romanıdır. Son illərdə tapılıb üzə çıxarılmış “Salur Qazanın yeddi başlı əjdahanı öldürməsi”, Türkmən Səhra nüsxəsini də nəzərə alsaq, onda “Qazan xan-Uruz silsiləsi”nin geniş və məzmunlu bir roman olduğunu bir daha təsdiq etmiş olarıq. Qazan xan və Uruz boylarındakı ortaq süjet xətti və onu şəxələndirib əlaqələndirən çoxsaylı köməkçi qollar, habelə həmin süjet xətlərini hərəkətə gətirib inkişaf etdirən obrazlar silsiləsi müasir terminologiya ilə de-

sək, bu boyların bir yerdə roman adlandırılmasını müəyyən edir. Qorqudşünaslıqda da Qazan xanla əlaqədar boyların "çoxşaxəli roman formasına yaxın olması" [1, s.90] qeyd olunmuşdur.

Əsas hissə / Main Part

"Salur Qazanın evinin yağmalanması boyu" Qazan xan və Uruz boyunun müqəddiməsidir. Bu boy "yazıqların ümidi, Amit soyunun aslanı, Qaracığın qapları, Qonur atın yiyəsi, Uruz xanın ağası, Bayandır xanın kürəkəni, Qalın Oğuzun dayağı, igidlərin arxası" Ulaş oğlu Salur Qazan xanın təqdimatıdır. Eyni zamanda, Qazan xan və Uruz silsiləsinin əsas iştirakçıları olan Qazanın arvadı "Boyu uzun Burla xatun", Qıyan Səlcük oğlu Dəli Dondaz, Qaragünə oğlu Qarabudaq, Atağzlı Aruz Qoca, "Bayandır xanın düşməni məğlub edən" Şir Şəmsəddin, "Parasarı Bayburt həsərini sıçrayıb aşan" Beyrək, Qazana "keşiş" deyən Yegnək, "ala qollu sapanı" olan Qaraca Çoban və onun kafirlərlə savaşda "oxlanıb həlak olan" qardaşları: Dabanğücü və Dəmirgücü, kafirlər tərəfini təmsil edən Şöklü Məlik və dəstəsi də xarakter cizgiləri ilə birlikdə "Salur Qazanın evinin yağmalandığı boy" da və eynilə Qazan xan – Uruz silsiləsinə aid olan digər iki boyda da təqdim olunurlar. Bu obrazlar təkcə Qazan xan və Uruz silsiləsinin yox, geniş mənada "Kitabi-Dədə Qorqud"un əsas hərəkətverici qüvvələridir. Əsərin heç bir boyunda Qazan xan – Uruz silsiləsində olduğu qədər çoxsaylı obrazlar yoxdur. Dış Oğuzla qohumluq əlaqəsi olan Qazan xan öz ətrafında İç Oğuzu və Dış Oğuzu birləşdirir. "Salur Qazanın evinin yağmalandığı" boyda baş sərkərdənin düşmənlə üz-üzə dar günündə, "Qazan bəyin oğlu Uruz bəyin dustaq olduğu boy"da Uruz düşmənlərin əlində olanda və hətta "Salur Qazanın dustaq olduğu boy"da özü kafirlər tərəfindən həbsdə olduğu vaxt kafirlərlə savaşda Oğuzun hər iki qolunun adamları Qazan xanın ətrafında cəmləşirlər. Bayandır xandan sonra ikinci əsas şəxs kimi Qazan xan da Qalın Oğuz Elinin birlikdə rəmzidir.

Daha çox realist təsvirləri ilə səciyyələnən digər boylarla müqayisədə "Salur Qazanın evinin yağmalandığı boy"da bədii mübaligəyə nisbətən geniş yer ayrılmışdır. Bu, Şöklü Məliyin "yağma-çı" dəstəsi ilə mübarizə aparın Qalın Oğuz Elini təmsil edənləri daha cəsur, sədiq, müştəkkil göstərmək üçün düşünülmüş bir ədəbi priyomdur. Qazan xan və Uruz silsiləsinə daxil olan boyların hər üçündə Şöklü Məliyə qarşı savaş çıxmış Qazan xanla birlikdə döyüşmək üçün gələn qardaşı Qaragünə mübaligəli şəkildə aşağıdakı kimi təqdim olunmuşdur: "Qaragünə ağzında qara buğa dərisindən beşiyinin yerliyi olan, acığı tutanda qara daşı kül eliyən, bığımı boynu daldında yeddi dəfə duyünlüyən, igidlər igidi Qazan bəyin qardaşı Qaragünə çaparaq yetişdi: "Çal qılincini, qardaşım Qazan, yetirdim, dedi" [2, s.263].

Silsilənin bütün boylarında güclü, qüvvətli və tədbirli görünən Qazan xan "Salur Qazanın dustaq olduğu və oğlu Uruzun onu azad etdiyi boy"da daha əzəmətli təqdim olunur. Uruzun başçılığını ilə onu kafirlərdən azad etməyə gəlmiş oğuz igidləri ilə tanışmadan vuruşduğu təkbətək döyüşlərdən qalib çıxması həm də roman-epopeya poetikasına görə onun Oğuz Elinin qəhrəman komandanı, böyük sərkərdəsi kimi göstərmək üçün düşünülmüş ədəbi priyomdur. "Salur Qazanın dustaq olduğu" boyda Qazan xanın özü haqqındakı soylamaların onun basılmazlığını bəyan edən mübariz avtportret şeirləridir:

*Yüksək-yüksək böyük dağdan daş yuvarlansa,
Öz dizini-oyluğunu qarşısına tutan Qazan mənəm.
Fironun sütunu tək yerdə yüklər qalansa,
O tayları dizilə tutub duran Qazan mənəm.
Böyük-böyük bəylərin oğlanları dalaşanda,
Qamçı altına salıb döyən-vuran Qazan mənəm.
Uca dağda dolu yağsa, qara-qatı duman dursa,
Qaracığ atın qulaqları covğunda görünməsə
Baladçisiz qorxu çəkən igidlər də yol yanılsa,
Baladçisiz yol tanıyan, yol bacaran Qazan mənəm.*

*Yeddi başlı əjdahaya rast gəlib yetişdim,
Heybatından, qorxusundan bu sol gözüm yaşardı,
"Hey gözüm! Bir ildən nə var belə, nə var belə, qorxdun?"
Mən onda da "ərəm, bəyəm" – deyə öyünmədim.
Çox öyünən kişilərdə bir kişilik görmədim.
Çək qılncı, kəs başımı mən ki, qorxan deyiləm!
Öz əslimə, öz kökümə xain çıxan deyiləm!
Oğuzların igidləri dura-dura mən sənin!
Şərəfinə, şənina tərif yoxan deyiləm! [2, s.297-298]*

Qazan xan və Uruz boyları silsiləsində oğuzların əsl döyüş səhnələrinin real təsvirləri verilməmişdir. "Kitabi-Dədə Qorqud" boylarında əsasən nəsr dili ilə təsvir edilən müharibə və döyüş səhnələri "Uruzun dustaq olduğu boy"da şeirlə ifadə olunmuşdur. Şübhə yoxdur ki, müharibə şərtlərini soylamalarla təqdim olunması oğuz qəhrəmanlarını döyüşə hazırlamaq və ya müharibə şərtlərindən nəticə çıxarmaq üçün düşünülmüşdür. "Uruzun dustaq olduğu boy"da təsvir olunan aşağıdakı şeir parçası hər iki məqsədə xidmət edən canlı və ibratəmiz döyüş səhnəsinin təsviridir:

*Gumbur-gumbur mağaralar çalındı,
Burməsi qızıl tuna borular çalındı.
O gün igid bəy arənlər dönə-dönə savaşdı,
O gün iti polad qılınclar çalındı.
O gün qarğı dili bərk oxlar atıldı
Uzaq vuran gur nizələr sancıldı.
O gün namərdlər xalvət yer gözəldi.
O gün Uruz baxa-baxa çuşa gəldi. [2, s.299]*

"Kitabi-Dədə Qorqud"dakı "Qazan xan və Uruz silsiləsi" bütövlükdə Oğuz cəmiyyətini təqdim etməsi ilə də səciyyələnir. Əgər "Kitabi-Dədə Qorqud"un müqəddiməsi Dədə Qorqudun, "Dirsə xan oğlu Buğac boyu" Buğacın boyudursa, Salur Qazan boyları Qazan xanın və Uruzun boyu olmaqla bərabər, həm də İç Oğuzla Dış Oğuzun boyudur. Dədə Qorqud bir yaradıcı şəxsiyyət olaraq Qazan xanın və onun oğlu Uruzun çətinliklərdən keçirərək onların fonunda Qalın Oğuz Elini təmsil edən qüvvələrin şəxsi keyfiyyətlərinin də təqdim edilməsini nəzərdə tutmuşdur.

Qazan xan və Uruz silsiləsində Qaraca Çoban obrazının təsvirində də mübaligədən məharətlə, yüksək sənətkarlıqla istifadə olunmuşdur. Bu məqamda da bədii mübaligə Qalın Oğuz Elinin sadə insanların da güclü, qüvvətli, vətənpərvər və sədaqətli olduqlarını göstərməyə xidmət edir: "Çobanın sapanının daşığı üçyaşar dana dərisindən, sapanın qolları isə üç keçici tükündən düzəlmişdi. Sapanın çatısı bir keçici tükündən idi. Hər atanda on iki batman daş atardı... Üç ildək daşın düşdüyü yerin otu bitməzdi. Bayırda kök qoyun da, anıq toğlu da qalsaydı, sapanın qorxusundan qurd gəlib yeməzdi" [2, s.261].

Ümumiyyətlə, Qaraca Çoban obrazı mənəvi bütövlük və sədaqət rəmzi olan koloritli surətdir. Qaraca Çoban obrazı Qalın Oğuz Elinin daxili-mənəvi bütövlüyünün xalqın dönməz əqidəsinə və etibarına əsaslandığını göstərən mükəmməl bədii surətdir. Sadə peşə sahibi olan Qaraca Çobanın mənəvi portreti "Dədə Qorqud kitabı"nda ona düşmən tərəf keçmək təklifi edən kafirlərə verdiyi cavabda bütün möhtəşəmliyi ilə öz əksini tapmışdır:

*Boş-boş danışma, itim kafir,
İtimlə bir yalaqdan yal içən azgün kafir
Altındakı alaca atını nə öyürsən?
Ala başlı keçimcə görünməz mənə.
Başındakı dabilqanı nə öyürsən, ay kafir?
Başındakı papağımca görünməz mənə!
Altımı tutan nizəni nə öyürsən, murdar kafir,*

*Qırmızı dayanayımca görünməz mənə!
Belindəki doxsan oxun na öyürsən, ay kafir?
Ala qolu sapandımcə görünməz mənə!
Uzaqdasan-yaxındasan, bəri gal!
İgidlərin zərbəsinə gör, sonra get!* [2, s.253]

Qaraca Çobanda sadə xalq müdrikliyi və yumor hissi də çox təbii şəkildə cəmləşdirilmişdir. O, həm də tədbirli, ayıq, mərd, qoçaq olması ilə səciyyəlidir. Yalnız "Salur Qazanın evinin yağ-malındığı boy"da iştirak etməsinə baxmayaraq, Qaraca Çoban obrazı "Dədə Qorqud kitabı"nın əksər boylarında davamlı olaraq təmsil edilən ən mötəbər qəhrəmanlar qədər yadda qalır.

Sədaqət göstərmək baxımından lazım gəldiyi məqamda "paltarının qolu ilə alınının qanını silən" Qaraca Çobanla bağlı onun dahiyana şəkildə canlandırılmış aşağıdakı səhnə dünya ədəbiyyatının ən yaddaqalan, unudulmaz və təsirli təsvirlərindən biridir: "Qazan fikirləşdi, dedi: Əgər Çobanla getməli olsam, Qalın Oğuz bəyləri bunu başıma qaxıncə edərər. Çobanla olmasaydı, Qazan kafiri məğlub edə bilməzdi deyərər.

Qazana qeyrət gəldi. Çobanı bir böyük ağaca sarıya-sarıya möhkəm bağladı.

Qaraca Çoban güc elədi, iri ağacı yeriyə-yurduyla qopardı, arxasına alıb Qazanın ardınca düşdü. Qazan baxdı gördü, Qazan ağacı arxasına alıb gəlir. Qazan soruşdu: Ədə, çoban, bu ağac nədir? Çoban deyir: Ağam Qazan, bu ağac ona görədir ki, sən kafiri basdırarsan, qarın acar, mən də sənə bu ağaca yemək bəşirərəm" [2, s.258].

Bu, qətiyyətlə şifahi ədəbiyyat nümunəsi olmayıb, yalnız Dədə Qorqud kimi böyük istedad sahibi olan bir yaradıcı şəxsiyyətin yüksək bədii tələkkürünün bənərsiz-təkrarsız və parlaq ifadəsi olan əsl ədəbiyyat hadisəsidir. Unun zaman ədəbiyyatı tarixi kitablarında, dərsliklərdə əməkçi insan surəti kimi əsasən sosial baxımdan qiymətləndirilmiş Qaraca Çoban obrazı adındakı hər iki sözü böyük hərflərlə yazılmağa layiq olan əsl sadə, zəhmətkeş və sədaqətli insanın Azərbaycan ədəbiyyatında aydın və təbii heykəlidir. Xalq yazıçısı Anarın verdiyi aşağıdakı qiymət bütövlükdə "Dədə Qorqud kitabı"nın, o cümlədən də Qaraca Çoban obrazının dünya ədəbiyyatında yerini və əhəmiyyətini layiq olduğu yüksək səviyyədə ifadə edir: "Ağaca bağlanmış, həmin ağacı köklü-köməli qoparıb düşmənin üzünə gədən Qaraca Çoban Şekspir özəmətinə malik sərətdir" [1, s.86].

Salur Qazan boylarında Uruz Qalın Oğuz Elinin hayatın çətin sınaqlarından keçmiş, dərindən mənəviyyata və yetkin, kamil düşüncəyə, bütöv əqidəyə malik yeni nəslini və həm də gələcəyini ləyaqətlə təmsil edir. "Salur Qazanın evinin yağmalandığı boy"da Uruz anasının namusunu atasının dustaqlıqdan azad olmasından üstün tutması, "Qazan bəyin oğlu Uruz bəyin dustaq olduğu boy"da onu xilas etmək üçün savaşa gəlmiş atasını məğlub olmaq və ya ölüm təhlükəsi ilə üz-üzə qoymağa razı olmaması, nəhayət, "Salur Qazanın dustaq olduğu və oğlu Uruzun onu xilas etdiyi boy"da Qazan xanın ardınca gərdəknək etdiyi ağıllı, tədbirli davranışları ilə təqdim olunur. Ən çətin vəziyyətlərdə göstərdiyi döyüş qabiliyyəti, şücaəti ilə Uruz "Kitabi-Dədə Qorqud"dakı Qalın Oğuz Elinin gələcəyini təmsil edə biləcək yeni nəsil qəhrəmanlardan biri olduğunu isbat edir. Uruzun cəsurluğu və döyüş bacarığı isə "Qazan bəyin oğlu Uruz bəyin dustaq olduğu boy"da öz əksini tapmış və onun kafərlər üzərindəki döyüşü obrazlı şəkildə "sanki dər yolda dolu düşdü, və qaz sürüsünə şahin girdi" sözləri ilə ifadə edilmişdir. Bununla Uruz sözün əsl mənasında Qazan xanın oğlu və "xanlar-xanı" Bayandır xanın nəvəsi adını daşımağa layiq olduğu sübut edir. Dustaq düşməsinə, əsir alınmasına baxmayaraq, bəy-xan nəslinə məxsus yüksək mənəvi dəyərləri daim uca tutması onun simasında döyüş şücaəti ilə şəxsi keyfiyyətlərinin bir-birini tamamladığını nümayiş etdirir.

Qalın Oğuz Elinin ərəzi bütövlüyünün qorunub saxlanması ilə ali mənəvi keyfiyyətlərinin yaşadılması Qazan xanın oğlu və Bayandır xanın nəvəsi kimi, Uruzun bərcə və vəzifəsində. Həyat hadisələrinin qarşısına çıxardığı bütün məqamlarda Uruz adı özü qazanmalıdır.

Qazan xan və Uruz silsiləsinin hər üçündə əsas iştirakçılardan biri olan "boyu uzun, beli incə" Burla xatun əsl Azərbaycan qadınlarına məxsus olan gözəlliyi, ləyaqəti və dəyanəti özündə əks etdirir. Digər Qalın Oğuz qadınları kimi, Burla xatunun da at çapıb qılınc çalması, Qazan xanla döyüşlərdə iştirak edib "kafirin qara bayrağını qılınclayaraq yera salması" [2, s.308] kimi key-

fiyyətləri bu cəsur və aləcnab Azərbaycan qadınının hərtərəfli obrazını canlandırır.

"Qazan bəyin oğlu Uruz bəyin dustaq olduğu boy"da əsir düşmüş oğlunu azad etmək üçün ərəzi Qazan xanın ardınca savaşa yerinə gəlmiş Burla xatunun göstərdiyi dönməz iradə və şücaət bu Oğuz qadınının mərdanə simasını aydın surətdə təqdim edir: "Boyu uzun Burla xatun oğlunu anladığıca qərar qalmadı. Qırx incə belli qız-oğlanla Qara aygırını çəkdi mindi. Böyük qılıncına qarşandı. "Başımın tacı Qazan gəlmədi" deyə izinə düşüb getdi. Gəlib-gəlib Qazana yaxınlaşdı... Çal qılıncını, yetdim Qazan!

...Qazanın bütün bəyləri yetdi... Cəsarətlə kafirin üstünə at saldılar, qılınc çaldılar... Bir qiyamət savaşı oldu... Boyu uzun Burla xatun kafirin qara bayrağını qılıncladı, yerə saldı" [2, s.306-308]. İrənin Urmiya şəhərində məzənnin olması haqqındakı məlumatlar göstərir ki, "Kitabi-Dədə Qorqud"un bu bənərsiz qadın qəhrəmanı tarixdə yaşamış xanım – şəxsiyyətdir.

Qazan xan-Uruz boyları silsiləsi Qalın Oğuz Elinin oğuz tayfalarına düşmənçilik edən "kafirlərin" məhv edilib aradan qaldırılması ilə başa çatır. Lakin Qazan xanın missiyası bununla bitməmişdir. Qalın Oğuz Elini qoruyub saxlamaq və daha da möhkəmləndirməkə yanaşı, onu öz içindəki xayanatkar xilqətlərdən təmizləmək missiyasını həyata keçirmək də Qazan xanın üzünə düşür. "İç Oğuzda Dış Oğuzun dönmək çıxması və Beyrəyin öldüyü boy"da təsvir edilmiş kimi o, bu zaruri və məsuliyyətli missiyaları İç Oğuz xan çıxan, igid Beyrəyi qanına qaltın edib həyatına son qoyan, Dış Oğuzu təmsil edən Alp Aruzu öldürməklə mərdənəliklə yerinə yetirib, Qalın Oğuz Elinin bütövlüyünü təmin etmişdir.

Adından göründüyü kimi, hələlik ayrıca kitab halında nəşr edilmiş baxmayaraq, "Salur Qazanın yeddi başlı əjdahanı öldürməsi boyu" da Qazan xan və Uruz silsiləsinə aiddir. Bu boyda Uruzun adı çəkilmiş, məlum silsiləyə lələ Qılbaş Qıl Baraq, Xan Əlşar kimi obrazlar əlavə olunmuşdur. "Türkmən Səhra və ya Gumbəd nüsxəsi" adlandırılan bu əlyazma üç hissədən: "Soylamalar", "Salur Qazanın Araz çayı ilə Qars Qalasını alması" və "Salur Qazanın yeddi başlı əjdahanı öldürməsi" adlı hissəsindən ibarət olması bu boy haqqında "iki boy və bir söyləmə" iddiasını ortaya qoymuşdur. Hətta Türkiyədə Yusuf Azmu Türkmən Səhra nüsxəsini "Soylamalar və iki yeni boy ilə Türkmən Səhra nüsxəsi" adı ilə kitab halında nəşr etmiş, təhlillərə iki boydan danışmışdır [3].

Lakin diqqətə yanaşdıqda, Türkmən Səhra nüsxəsinin iki hissədən ibarət olan bir boy olduğunu görmək mümkündür. Buradakı "Salur Qazanın Araz suyu (çayı) ilə Qars Qalasını alması" və "Salur Qazanın yeddi başlı əjdahanı öldürməsi" hissələri müstəqil boylar olmayıb, biri digərini davam etdirən boylardır. Qazan xanın Qars Qalasını fəth etdikdən sonra "Ağca Qala Sürməliyə" dərəcə təyin etdiyi lələ Qılbaşın, qardaşı Qaragözün oğlu Qarabudağın da "Salur Qazanın yeddi başlı əjdahanı öldürməsi boyu"nda iştirak etməsi, Qalın Oğuz Elinin başqaçı Bayandır xanın Qars Qalasının alınmasından sonra yox, yeddi başlı əjdahanı öldürməsindən sonra sətət daxil edilib, boyu tamamlaması "Salur Qazanın yeddi başlı əjdahanı öldürməsi boyu"nun iki hissəli bir boy olduğunu göstərir. Salur Qazanın "Alagözün" (Türkiyə-Azərbaycan sərhəddində dağ - İH) ağzında Sərab-xana düzündə savaşa Qars Qalasını aldıqdan sonra heç bir qutlama, təntənə keçirməməsi boyun davam etməsindən xəbər verir. Dədə Qorqudun "Salur Qazanın Araz çayı ilə Qars qalasını alması"nın finalında peyda olmayıb, bir söz deməməsi də bu hissənin Qazan xanın eyni bər səfərdə bir qəhrəmanlıq nümunəsi göstərib yolunu davam etdirərək, növbəti hadisələrə doğru yolunu davam etdirməsinin təsvidir. "Salur Qazanın yeddi başlı əjdahanı öldürməsi"ndə vəhəmi, qorxunc və nəhəng yeddi başlı əjdahanı öldürməsi daha çətin şəraitdə qazanılan qələbə olduğu üçün, həm də daşdığı mühüm ictimai-fəlsəfi mənağa görə xüsusi əhəmiyyətə malik hadisə olduğuna görə hər iki hissəni tamamlayan boydur. Fikrimizcə, "Salur Qazanın Araz çayı ilə Qars qalasını alması" hissəsinin sonluğunda boy sözünün işlədilməsi, "Salur Qazanın yeddi başlı əjdahanı öldürməsi"nin "boy" adlandırılması da təsadüfi olmayıb, məhz boyun burada yekunlaşdığını diqqətə çatdırır. Məhz "Salur Qazanın yeddi başlı əjdahanı öldürməsi boyu"nun finalında Qazan xanın əjdahanın dərəcəsini soyaraq əyninə geyib Qalın Oğuz Elinə dönməsi "Kitabi-Dədə Qorqud" boyu oğuz boylarının şərə qarşı mübarizəsinin yekunu olmaqla bərabər, həm də bu ədalətli, güclü, qüvvətli tayfaların daha möhtəşəm güc qazanmalarının, bütün gücləri özlərində birləşdirmələrinin təntənəsidir.

Bu həm də yeddi başlı əjdahanın öldürülməsi ilə yer üzünün, insanlığın xilas edilməsinin bayram kimi qeyd olunmasının ifadəsidir. "Kitabi-Dədə Qorqud"da ilk dəfə olaraq, xanlar-xanı Bayandır xanın bütünlüklə "İç Oğuzu, Dış Oğuzu götürüb qarşılamaşı" və əjdaha dərindən çadır qurduraraq "yeddi gün yeddi gecə padşahlığı qonaqlamaşı" [3, s.64-65] möhtəşəm final səhnəsidir. Nəhayət, bütün bunlardan sonra Dədəm Qorqudun gəlib öz müdrik sözünü deməsi də nəticə etibarilə həm "Qazan xan və Uruz silsiləsi"nə, həm də "Kitabi-Dədə Qorqud" epopeyasına yekun vurur: "Qazan kimi qoçaq igid bu dünyadan gəldi keçdi" [3, s.65]. Artıq bu sözlərdən sonra "Kitabi-Dədə Qorqud"un demək olar ki, əksər boylarının son səhnəsində Dədə Ozanın soyladığı "Hani dediyim bəy ərənlər" sualına cavab axtarmağa ehtiyac qalmır. Dədə Qorqudun müdrikcəsinə ifadə etdiyi cümlədəki "gəldi keçdi" sözləri isə boyların yekunundakı "gəlimli-gedimli dünya" fikrini də mənalandırır.

Nəticə / Conclusion

Bütün bu ictimai-mənəvi hadisələrin fonunda haqqında danışdığımız Qazan xan-Uruz silsiləsində oğuz bəylərinin hər birinin xor kimi ifadə etdikləri "Çal qılincını, xan Qazan, çatdım" sözləri dünən, bu gün də, hətta sabah da Qalın Oğuz Elinin – Azərbaycanın birliyini və qüdrətini ifadə edən, daim güclü və həmrəy olmağa səsləyən, müdrik və uzaqqörən Dədə Qorqud öyüdnaməsini diqqət mərkəzinə çəkən əbədi çağırışlardır. Bu gün Ali Baş Komandan İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə şanlı Azərbaycan ordusu Qarabağda apardıqları ədalətli mübarizə və göstərdikləri qəhrəmanlıqlarla Dədə Qorqudun arzularını və Qazan xanın igidliklərini həyata keçirirlər.

Ədəbiyyat / References

1. Anar. Dədə Qorqud dünyası. Bakı, XXI Yeni Nəşrlər Evi, 1999
2. Kitabi-Dədə Qorqud (tərtib edən və ön sözün müəllifi: Samət Əlizadə). Bakı, XXI Yeni Nəşrlər Evi, 1999
3. Yusuf Azmun. Dədə Korkut'un üçüncü elyazması. Soylamalar və İki Yeni Boy ilə Türkmən Sahra Nüshası. İstanbul, Kutlu Yayın Evi, 2019
4. Əbdülbaqi Bahadır xan. Şəcərci-tərikimə (çapa hazırlayanı İ.Osmanlı). Bakı, Azərbaycan Milli Ensiklopediyası, 2002.
5. "Kitabi-Dədə Qorqud"un on üçüncü əlyazması (çapa hazırlayanı Ramiz Əskər). Bakı, 2019.

Цикл сказаний о Газан хане и Урузе в «Китаби-Деде Горгуд»

Иса Габиббейли

Академик, Первый вице-президент НАНА

Директор института Литературы имени Низами Гянджеви, Азербайджан.

E-mail: isa.habibbeyli@science.az

Резюме. В статье отмечается, что в дастане «Китаби-Деде Горгуд» типажы Газан хана и Уруза ценны и тем, что они олицетворяют весь социум Огуза в целом. Если в зачине «Китаби-Деде Горгуда» выступает сказ о Салур Газан хане и Урузе, он вдобавок представляет собой и сказание об Ич Огузе и Дыш Огузе. Деде Горгуд, проведя в дастане Газан хана и его сына Уруза через все препятствия, творчески воплощает на их фоне силу, характеризующую личностные качества народа Галын Огуза.

Ключевые слова: Газан хан, Уруз, Бурла хатун, Галын Огуз Эли, коркудоведение